

આ પુસ્તક
૧૮૬૭ ના ૨૫ માં જિલ્લા કોર્ટમાં રજીસ્ટર કરાવ્યું છે,
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૧૮ ૨૧

સવ અધિકાર.

હામી, સોરાબની કુંપની,

(મરહુમ કન્દુનજી એ કરાણીના છોકરાઓ.)

પુસ્તકો વેચનારા તથા પ્રગટ કરનારા.

“ મુલતાન મનઝીલ ” ચન્નવાડી, મુંબઈ, નં ૨.

એ સ્વાધિન રાખ્યા છે.

આ પુસ્તક માં. આ મિત્ર મુપરીન્ટેન્ડન્ટ મેન્સ હામી સોરાબની
કુંપની વતી એ. કે કરાણીમાટે પ્રિટીશ ઇન્ડિયા પ્રેસ,
મજગામ-મુંબઈમાં છાપ્યું છે

૧ લી જુલાઈ ૧૯૨૪

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૧૮૨૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૮૫૫૩૧૨૧

વિષય ટ- : ૩૨૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
પ્રસ્તાવના, ગુજરાતી કૌંપીરાઈટ-સંગ્રહ
—+❧+—

અંગ્રેજીમાં આવી જતનાં પુસ્તકો ઘણાં પ્રગટ થાય છે. પ્રાણકાંતે પસંદ પડે તેવી સરળ ગુજરાતી કવિતાઓના સંગ્રહ કરી, તેઓની આગળ મૂકવામાં આવે, તો તેઓ રમુજની સાથે શિક્ષણ લેવાનું સહેલથી બની શકે, એવાજ હેતુથી આ પ્રાણ-કાવ્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. અસલ હોપ સાહેબની ગુજરાતી ચોપડીઓમાંથી ઘણીક કવિતાઓ એકઠી કરી રાખવા લાયક હોવાથી આ કાવ્યમાં મોટે ભાગે તેનો સમાવેશ કર્યો છે; તેમજ કેટલીક કવિતાઓ ખીજાં પુસ્તકોમાંથી પણ લીધેલી છે.

આ કાવ્ય રચવામાં ગુજરાતી ખીજી ચોપડીથી સાતમી ચોપડી નુધીનાં ધોરણોમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી ગોઠવણ રાખેલી છે. એટલામાટે આ કાવ્યને ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે. પહેલો ભાગ—ગુજરાતી ધોરણો માટે, બીજો ભાગ—એંગ્લોવરનાકયુલર ધોરણોમાટે અને ત્રીજો ભાગ—આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓમાટે છે.

આ કાવ્યમાં હોપ સાહેબની સીરીઝની કેટલીક કવિતાઓ દાખલ કરવા કેળવણી ખાતાના વડા (ડીરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન) સાહેબે પરવાનગી ફરમાવેલી છે, તે માટે તેઓ સાહેબના અમે ઘણા આભારી છીએ. તેમજ ખીજાં પુસ્તકોમાંથી કેટલીક કવિતાઓ લીધેલી છે, તેને માટે પણ તેના પ્રકાશકોના ઉપકાર માનીએ છીએ. આ ચોપડીની કેટલીક ચુટણી કરવા તેમજ પ્રકાશ સુધારવામાટે રા. ૦ રા. ૦ છોટાલાલ મુળજીભાઈ ધરીઆ માસ્તરનો આભાર માનીએ છીએ.

*The thanks of the Compiler and the Publishers are gratefully tendered to the Director of Public Instruction for his kind permission to include in this collection some poems from the Gujarati Hope Series and also for sanctioning the book as a **Prize-Book** in primary schools.*

કેળવણી ખાતાના વડા સાહેબે મહેરબાનીના રાહે ગુજરાતી હોપ સીરીઝની થોડીક કવિતાઓ આ સંગ્રહમાં દાખલ કરવાની પરવાનગી આપી છે, તેમજ આ પુસ્તકને ઈનામની ચોપડી તરીકે પ્રાથમિક નિશાળોમાં વાપરવાની મંજુરયાત આપી છે, તે માટે પ્રવર્તાવનાર તેમજ પ્રગટ કરનારાઓ એઓ માહેબનો ખૂબ આભાર માને છે.

બાળ કાવ્ય.

ભાગ પહેલો.

૧. ગુરૂ મહિમા.

પ્રથમ નમું ગુરૂ દેવને, જણે આપ્યું જ્ઞાન;
જાને ગોવિંદ ઓળખ્યા, જુગુ દેહ અભિમાન.
તત્ત્વ માર ત્રીલોકમા, ગુરૂ ગોવિંદજી રૂપ.
આદ્ય અંત્ય મધ્ય એહ મં. દરિ ગુરૂ અત સ્વરૂપ

૨. ચોપડી વિષે કવિતા.

ચોપાઈ.

સારા ચોપડીઓ ગોભાગ દેહિ તે દેખી હરખાય;
પણુ વિગતેથી જો વંચાય. તો તેમથી કારજ થાય
જીવ ધાલીને વાંચે જોમ, તેમા સમજણુ આવે તેમ;
વાંચે પણુ નહિ કરે વિચાર તે સમજે નહિ સઘળો સાર.

કં ૬૦ ૬૧૦

૩. નિશાળીઆને શિક્ષામણી.

દાહરા.

નિત્યે જુગુ નિશાળમાં, ભણુવુ ચોઢી ચિત્ત:
ગુરૂની શિક્ષા માનવી, ડડી રાખી રીત.
રાખો નહિ મન રમતમાં, સમજે સારી પેર,
નિશાળમાંથી નીસરી, જુગુ પાંસરું ઘેર.

કં ૬૦ ૬૧૦

૪. જૂઠું ને સાચું વિષે.

દોહરા.

જૂઠું બોલે જે કહી, પાપી પૂરો થાયઃ
તે માટે બાળક તમે, ન કરો એ ઉપાય.
સાચામાં સુખ છે ઘણું, સાચે સૌનો રનેહઃ
સાચે રાચે જગપતિ, સાચે શોભે દેહ.

કો ૬૦ કા ૧૦

૫. કાગડા વિષે કવિતા.

દોહરા.

બેઠો માળો બાંધવા. બાળો કાળો કાગઃ
એ પાંખાળો બોલતાં, નહિ રૂપાળો રાગ.
કાઈ લક્ષને કાંકરો, ચોંપે હણવા ગાહેઃ
ચિત્તમાં ચેતી ચતુર તે, જલદી ઉડી જાય.

કો ૬૦ કા ૧૦

૬. પોપટ વિષે.

રાગ રામઝાં.

પટોરે પોપટ ર.જ-રામના, સતી સીતા પઢાવેઃ
પાસે બાંધાવી પાંજરે, મુખે રામ જપાવે. પટોરે. ૧.
પોપટ તારે કારણે, લીલા વાંસ વઢાવું !
તેનું ધડાવું પોપટ પાંજરે, હીરા રતને જડાવું. પટોરે. ૨.
પોપટ તારે કારણે, શી શી રસોઈ રંધાવું !
સાકરનાં કરી ચૂરમાં, ઉપર ઘી પીરસાવું. પટોરે. ૩.
પાંખ લીલી ને પગ પાંડુરા, કાટે કાંઠો કાળો;
નરસંધ્યાના સ્વામીને ભળે, રાગ તાણી રૂપાળો. પટોરે. ૪.

૭. ઉંદર વિષે કવિતા.

ચોપાઈ.

વધ્યા ઉંદર હારોહાર, પકડ્યા પણ નહિ આળ્યો પાર;
' રાતે તો માંડે રંજડ, ધડબડ જાણે આવી ધાડ.
ખાસાં કપડાં કરડી ખાય, દીવાની દીવટ લઈ જાય;
, એનો એક નહિ ઉપાય, મિની મળે તો મહા સુખ થાય.

કંઠ ૬૦ ૬૧૦

૮. ચોરી વિષે કવિતા.

દાહરા.

જે નર ચોરી જઈ કરે, સમજ તેમાં સુખ;
પાછળથી પરતાય છે, દેખે જ્યારે દુઃખ.
ચોરી ચાહન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝંઝાય;
બાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફજેતી થાય.

કંઠ ૬૦ ૬૧૦

૯. કોયલ.

વિષમ હરિગીત.

શાન્ત આ રજની મહીં મધુરો કહીં રવ આ—દુહ,
પડિયો ઝીણો શ્રવણે અહીં? શું હું સ્વપ્નમાં સુખ આ લહું?
મન્દ વાદ સમીર આ દિશ જો વહે રવ એ ફરી,
નહિ સ્વપ્ન, એતો ગાન પેલી ગાય કોયલ માધુરી;
મધ્ય રાત્રિ સમે તહને અલી કોકિલા! શું આ ગમ્યું?
હાં, મેહુલો વરસી રહ્યો તેણેથી તુજ મનહું ભમ્યું;
દુઃખ નવ સ્વપ્ને દીકું ને સુખ મહીં તું રેલતી,
, આ રમ્ય રાત્રિ મહીં અધિક આનંદ ગાને ખેલતી.

(સાહિત્ય રત્ન.)

૧૦. ગુરૂ—સ્તુતિ.

સાખિયા.

સદ્ગુરૂ ચરણે નમું, માગું પ્રેમ પ્રસાદ;
 દયા કરીને દીજિયે, હરિ રસ અમૃત સ્વાદ. ૧
 વાણી શ્રેષ્ઠે ન વરણીવી, સદ્ગુરૂ તણું સ્વરૂપ;
 બુદ્ધિ બળ પહોંચે નહીં, ઉપમા રહિત અનૂપ. ૨
 પ્રથમ પૂરણુ પ્રેમ શું, વંદુ સદ્ગુરૂ ચર્ણુ;
 તાપ ટળે સંસારના, મટે જન્મ ને માર્ણુ. ૩
 (કાવ્ય દોહન.)

૧૧. ગાળાગાળી ન કરવી—કવિતા.

ઢાહરા.

ભૂંડા ભૂંડા બાખતા, ખોટી ગાળો ખાય;
 મોટા એવા મૂરખનો, જગમાંથી જશ જાય.
 ભૂંડું બોલે જે ધણી, ગાળો દે, ને ખાય;
 મૂરખ એને જાણવો, તે બહુ દુખિયો થાય.
 જે બાળક કે બાળકી, બોલે જેવો બોલ;
 નકકી થશે નર નારમાં, તેનો તેવો તોલ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧૨. પોપટ વિષે કવિતા.

ઢાહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે, બોલે મીઠા બોલ;
 સુણતાં મનમાં સર્વને, ઉપજે હરખ અતોલ.

કાટે કાળો કાંઠલો, નમણું રાતું નાક;
 અંગે વીલા રંગનો, ધારે ઘણીની ધાક.
 મીઠું બોલે મનુષ્યને, ઉપજે હેત અથાગ;
 પોપટ પાળે પ્રીતથી, કાચ ન પાળે કાગ.

કં ૬૦ ૬૧૦

૧૩. ચોખ્ખાઈ વિષે કવિતા.

દાહરા.

ચોખ્ખા ચીજો રાખવી, ચોખ્ખાં પહેરે ચાર;
 ચોખ્ખાં ધર, ને ચોક પણ, ચોખ્ખે સુખી શરીર.
 મધપૂડા રૂડે રચે, માખી રાખી માપ;
 ડાબાડુધી ન દેખીએ, ખરેખરી શુધખાપ.
 ચોખ્ખે ચિત્ત રાજી રહે, વળે શરીરતું વાન;
 ચોખ્ખે સજ્જન ચારમાં, મળે મનુષ્યને માન

કં ૬૦ ૬૧૦

૧૪. સાચું બોલો—કવિતા.

દાહરા.

સહીએ સંકટ સર્વ પણ, કહીએ સાચી વાન;
 લઈએ સુખ પરલોકમાં, રહીએ સુખી દિન રાત.
 સાચું તે શુભ છે સદા, જૂઠું દુઃખ દેખાય;
 ક્રોડ ઉપાય કરી જીએ, સાચેથી સુખ થાય.
 સાચે કામ સરે સદા, જૂઠું નકકી ન થાય;
 કાગળની હોડી કરો, તેથી ન સિંધુ તરાય.

કં ૬૦ ૬૧૦

૧૫. મહેનત કરો—ભાગ ૧ લો.

દાહરા.

પીવા ખાવા પહેરવા, અને ઓઢવા અંગ;
મળે મહેનતમાં થકી, રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો, થોકે થોકે થાય;
ખાતે જો ખેડે નહિ, ખાવાનું શું ખાય ?
આપણને સૌ ઇશ્વરે, આપ્યા છે ઉપાય;
પણખળતણ વાસણ વિના, શી રીતે રંધાય ?

૧૬. મહેનત કરો—ભાગ ૨ જો.

દાહરા.

તે તો તું તૈયાર કર, કાંકરી આપે કાય ?
તારે તારા અર્થનું, હાલ વખત જો હોય.
નથી લટકતાં લુગડાં, તે જાડે તૈયાર;
વાવી, કાંતે, જો વણે, થાય સરસ સણગાર.
માટે મે'નત જો કરે, ઘેર રહી પર ઘેર;
ચાકરી કરતાં બાખરી, પામે રૂડી પેર.

કં ૬૦ કા ૦

૧૭. ધર વિષે કવિતા.

જુનંગી હંદ.

જળં જળિયાં માળિયાં ખૂબ જાળે,
રૂડાં બારીએ બારણાં તો બિરાળે;
ધડ્યાં પાણિયારાં રસોડાં રૂપાળાં,
ચણ્યાં ઇટથી ને દિસે છે ચુનાળાં,

તુટે કે ન ખુટે બર્યા નીર, ટાંકાં,
 પીએ ખેંચી પાણી વળી લોક વાંકાં;
 મીઠા બોલ બોલે સુડા શુદ્ધ મેના,
 જડ્યાં પિતળે પાંજરાં રંગી જેનાં.
 બની બેઠકે ને કઠેરા અગાશી,
 સુવા સેજ ને હોંચકે ખાટ ખાસી;
 ગલીયા બિછાવી ગમે તેવી રીતે,
 બલા બૂપતિનાં કીધાં ચિત્ર ભીંતે.

કં ૬૦ કાં ૭૦

૧૮. ભાઈ બેન વિષે કવિતા.

ચાપાઈ.

મળી આપણુ જણુ બને બેન, સંપી રમીએ તો સુખ બેન;
 લડે રડે તો સધળો શોક, લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.
 બળવંતા પરમેશ્વર આપ, અમને સંપ સદા તું આપ;
 જેથી સુખમાં દહાડા જાય, કદીએ લેશ કલેશ ન થાય.
 હજતાં મળતાં બાળક હોય, કદીએ લડે રડે નહી કોય;
 રમે જમે ને ગીતો ગાય, માતા મનમાં રાજી થાય.

કં ૬૦ કાં ૭૦

૧૯. આંખાની ઘટા.

વસંત તિલકા છંદ.

હે વૃક્ષ આંખ અવલંબન વેલી કરા !
 વિશ્વોપકારી તુજમાં ગુણુ છે ધણેરા;
 મેરે કરે વન સુવાસિત તું વસંતે,
 અરે પ્રમેદ અલિ કોકિલને તું ખંતે.

ત્રેસોડયમા રતિ પતિ નિજ રાજ્ય થાપે,
તારા અમોઘ ફુલના શરના પ્રતાપે;
આવે અતિથિ જ્યમ પખીગણો તું પાસે,
ગ્રીષ્મે વસે ત્યમ પશુ તુજ છાંયવાસે.

(સાહિત્ય વિલાસ)

૨૦. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.

દાહરા.

ઓ ઇશ્વર તું એક છે, સરજ્યો તેં સંસાર.
પૃથ્વી પાણી પર્વતો, તેં કીધાં તૈયાર.
તારા સારા શોભિતા, સૂરજ ને વળી સોમ;
તે તો સઘળાં તેં રચ્યાં, જન્મરૂ તારું જોમ.
અમને અદકાં જ્ઞાન ગુણ, તેનો તું દાતાર;
ભૂલે પાપી પ્રાણીઆ, એ તારો ઉપકાર
કાપ કલેશ કંકાસને, કાપ પાપ પરિતાપ;
કાપ ક્રુમતિ કરેણા કરી, કાપ કષ્ટ, સુખ આપ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૧. સર્વવ્યાપક વિષે કવિતા.

દાહરા.

આસપાસ આકાશમાં, અંતરમાં આભાસ;
ધાસ ચાસની પાસ પણ, વિશ્વપતિનો વાસ.
ભોંમાં પેસી ભોંયરે, કરીએ કાંઈ વાત;
ધડીએ મનમાં ધાટ તે, જાણે જગતનો તાત.
ખાલી જગ્યા ખોળીએ, કણી મૂકવા કામ;
ક્યાંએ જગકર્તા વિના, કાણું ન મળે કામ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૨. નઠારા નિશાળીઆ વિષે.

ભુજંગી છંદ.

ખીજ સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,
ખીજ સર્વ બેઠા પછી આપ બેસે;
ન ધારે ગુરજ કહે તેજ ધારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૧

સમાસાંજ સૂવા તણી વાત સૂજે,
પછી પાઠ તે વાંચતાં પાચ ધૂજે;
લખે જેમ લીટા ભણે તો લવારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૨

બહી બેઠણી તે નહી બેડી બાણે,
અતિશે ન ચિંતા થકી ચૂક આણે;
બરે લેખણો ભાગીને જેમ ભારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૩

કરે હાથ મેલા થકી પોથી મેલી,
ધણે તો ગવાળો બરે જેમ ઘેલી;
લીખે લેખીએ લૂગડાંમાં હળરો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૪

વડી વાર વાતે વળે વાત વાળો,
તમે બાળકો તે તણે સંગ ટાળો;
ન આવે કશી વાતનો એક આરો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૫

લડે તે વઢે કાં પડે આડ પાસે,
પછી આપણું રૂપ પૂરું પ્રકાશે;
ખરો ખોલ લાગે સુણી ખૂબ ખારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૬

નિશાળે ગુરને નડે કર્મ કૂટયો,
 છુટે તો પછી માંકડો જેમ છૂટયો;
 પિતા માતને તે નહી પુત્ર પ્યારો,
 નિશાળે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૭

ધણે જોર નિશાળમાં લાવી ધાલો,
 નહી ડીક શીખે રહે ઠોઠ ઠાલો;
 ભરે બીખીને પેટ કાં વેચી ભારો,
 નિશાળે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૮

કં ૬૦ ૬૦ ૬૦

૨૩. જગકર્તા વિષે.

ચાપાઈ.

જગકર્તાએ જગમાં જેહ, ઉપજવી વસ્તુઓ તેહ;
 સુખ પામે તેથી સંસાર, ગુણ ગણતાં નહિ પામે પાર.
 પૃથ્વી પાણી પ્રૌઢ પહાડ, ઝાડીમાં જે ઝાઝાં ઝાડ;
 બળદો હથ હાથી બળવાન, વાહન તે જેવાં વૈમાન.
 ચંદ્ર રવિ તારા ચળકાટ, ડીક ઠરાવ્યો તેનો ઠાઠ;
 સમા સમાના સુખનો સાજ, કીધો માનવીઓને કાજ.

૨૪. પંખીડાં.

મંદાકાંતા.

રે પંખીડાં ! સુખથી ચણજો, ગીત વા કાંઈ ગાજો,
 શાને આવાં, મુજથી ડરીને, ખેલ છોડી ઉડો છો ?
 પાસે જેવી ચરતી હતી આ, ગાય તેવોજ હું છું,
 ના ના કે દી, તમ શરીરને, કાંઈ હાનિ કરે હું.

ના પાડી છે, તમ તરફ કે, ફેંકવા માળીને મહે,
 ખુલ્લું મ્હાફું, ઉપવન સદા, પંખીડાં સર્વને છે;
 રે રે ! તોયે, કુદરતી મળી, ટેવ ખ્હીવા જનોથી,
 છે ખ્હીતાં તો, મુજથી પણ, સૌ ક્ષેમ લેમાંજ માની.
 (સાહિત્ય રત્ન.)

૨૫. હાલો, હાલી અને પારધી.

રાગ ઠાકી. પદ.

કપોતની કહે છે રે, કંથ માફં કહું કરો;
 સીંચાણનો બેં છે રે, પારધીએ બાણુ ભર્યો; ટેક.

અહીંથી ઉડી જઈ અળગાં રહિયે, આ દેશ તણ પરદેશ;
 મરમ વચન પીયુ મારાં રે માનો, લાજ નહીં લવલેશ;
 પ્રમાદને મેલો રે, રાંક વેણુ રહે ધરો; કપોતની. ૧

કપોત કંથ કહું કાયર કામની, હોનાર છે તે હશે;
 શત્રુનું સાલ તે સેજમાં ટળશે, કર્યું કર્તાનું થશે;
 હરદે હરિ રાખો રે, મુખે કૃષ્ણ કૃષ્ણ ઉચરો; કપોતની. ૨

અહીં કર્યો પારધીને પાયે, ડગ્યો બાણુ તે વાર;
 સીંચાણાનું છેદાયું શિર, કૃષ્ણ કરણી કરતાર;
 ભાવે ગૂણુ ભાખો રે, લવજળ તરો તરો; કપોતની. ૩

તન તરવર પ્રાણુ પંખીડો, પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ બે નાર;
 અહંકાર અહીં ને જરા પારધી, ક્રોધ સીંચાણો નિર્ધાર;
 મુકુદ મનમાંથી રે, પ્રભુ નવ રાખો પરો; કપોતની. ૪

કાવ્ય દોહન.

૨૬. પ્રભાત વિષે.

રાગ-રામકૃષ્ણી.

રંગીલું પ્રભાત આજ રંગ રંગ લાગે.—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦—૨૬૦

રંગીલું પ્રભાત આજ, શો સજ્યો સુનેરી સાજ;
પવન લે'કી હંડી તાજી, ખીલ્યાં પુષ્પ બાજે.—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦

પારિજાત ગૂલકળી, મોગરા ગુલાબ તણી;
લપટમાંલ લટુ બ્રમર, ભમે જગ જગે !—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦

મીઠા સર પક્ષી કરે, અંગમાં ઉમંગ ભરે;
ભેરવી—અલાપ સુણી, ભીડ સંધી ભાજે.—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦

ઉઘમે ઉમંગી મન, રનાનથી પવિત્ર તન;
ઉત્તમ અભ્યાસ થકી, ભાગ્ય-ઉદય આગે !—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦

સર્વોત્તમ બ્રહ્મગાન, ઉઘમ નહિ એ સમાન;
સફળ દિવસ ધન્ય આજ, અનુભવ અનુરાગે !—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦

ત્રિવિધ તાપ ટળે રોગ, નિત્ય નિત્ય નવા જોગ;
વિજય પાકું તેજ જે, પ્રભાતે રંગ રાગે !—

રંગીલું પ્રભાત આજ૦

સાહિત્ય વિલાસ.

૨૭. ઈશ્વર સ્તુતિ.

દોહરા.

જ્યારે ફરવા નીસરૂં, બાર શહેર બજાર;
બહુ નિર્ધન નજરે પડે, દુખીઓ સૌ સંસાર.
જે બખશિસ મુજને કરે, સમર્થ સરજનહાર;
તે સંધાનો કયમ કરી, માનીશ હું ઉપકાર.
યોગ્ય નહિ તો પણ અધિક, આપ્યું જગજીવન;
બહુ ભૂખ્યા ઘર ઘર ભમે, મુજને ખાવા અન્ન.

ચોપાઇ.

ધરતી દરિયો ને આકાશ, તે તારી કીર્તિ પ્રકાશ;
જ્યાં દેખું ત્યાં ભારી કામ, નહિ રે ફોકટ કંઈ પણ ઠામ.
જશ છે મોટા તારા બાપ, પ્રભુ મુજને તું ભક્તિ આપ;
નીતિ સંગ સદાએ થાપ, અહીંનાં સંકટ સર્વે કાપ.
(સત્ય પ્રકાશ)

૨૮. અટક્યાળો જીવો.

દોહરા.

એક અડપલો છોકરો, જીવો જેનું નામ;
અતિશે કરતો અડપલાં, જમ બેસે જે ઠામ.
કાગળ કાં લેખણ છરી, જે જે વસ્તુ જોય;
ઝાલે ખૂબી ઝડપથી, હીરા જેવી હોય.
ના ના કહી માને નહિ, કહ્યું ન ધારે કાન;
એને પણ દિન એકમાં, સર્વ વળી ગઈ સાન.
ડોસો ચરમાં ડાબલી, મેલી ચડીઆ માળ;
અતિ આનંદે અડપલે, તે લીધાં તત્કાળ.

ચશ્માં નાક ચડાવીઆં, ખાડાળાં તે ખૂબઃ
 ડાબલી લીધી દેખવા, ધારીને પગ ધુંબ.
 ઢીલું ન હતું ઢાંકણું, જળકે કીધું જોર;
 ઉઘડતાં તે ઉછળ્યું, કીધો શોર બકાર.
 આંખો મોં ઉપર પડી, તેમાંથી તપખીર;
 ફાંફાં મારે ફાંકડો, ધારી ન શક્યો ધીર.
 ચશ્માં નાંખ્યાં ચોકમાં, છીં છીં છીંકા ખાય;
 થાક્યો તે થૂ થૂ કરી, જીવો રોતો જાય.
 ચોળે ત્યાં તો ચોગણો, આંખે અંધા થાય;
 ડોસે દોઠો દોકરો, ચશ્માંના ચૂરાય.
 ડોસે ડરો દઈ કહ્યું, હસવું ને થઈ હાણુ;
 લાડકડા એ લાગનો, જીવા છે તું જાણુ.
 ચશ્માં તો વસમાં થયાં, ડખીએ વાળ્યો દાટ;
 જીવે ફરીને જીવતાં, ઘડ્યો ન એવો ઘાટ.
 કં ૦ ૬૦ ૩૧૦

ભાગ બીજો.

૨૯. પ્રભુમય જીવન.

તોટક.

મુજ જીવન આ પ્રભુ ! તુંથી ભરું,
 બલદે, અભિલાષ હું એહ પુરું.
 મુજ દેહ વિષે, વળી આત્મ વિષે,
 જડ ચેતનમાં પ્રભુ વાસ વસે.
 શિરમાં, ઉરમાં, મુખમાં, કરમાં,
 પ્રભુ વ્યાપી રહો મુજ અંતરમાં !
 મુજ જીવન કેરું રહ્યું ઉડું,
 બન પ્રેરક^૧ ચાલક^૨ શાસક^૩ તું.

૧. પ્રેરણા કરનાર. ૨. ચલાવનાર. ૩. શિક્ષા કરનાર.

૩૦. પ્રાણીપર દયા રાખવા વિષે.

નારાયણ છંદ.

જીએ પીડાથી જેમ આ પીડાય પિંડ આપડો,
 પીડા કર્યાથી તેમ તે પીડાય પ્રાણી બાપડો ;
 મદાંધ થઇ ન મારશે જરૂર જીવ જાણીને,
 અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
 રચ્યા અવેવ ઇશ્વરે જીએ સહુ શરીરના,
 તમોથી તે બને ન લાખ વાતથી લગીરના;
 વિચારીને અધિક ઠીક બીક ઉર આણીને,
 અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
 ધરો ન ચર્ણુ ઘોળ પ્રાણીને ગરીબ ધારીને,
 ખરેખરા ખુશી થશે ન, મિત્ર ! જીવ મારીને;
 ન ધાતની વિશેષ વાત વર્ણવો વખાણીને,
 અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
 બનાવનાર એક ઇશ આપણોજ એહનો,
 તથા મળેલ તેહને ઉદાર પ્યાર તેહનો;
 ભલે હરે કરે પ્રભુ દીધેલ સુખ માણીને,
 અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
 ભરી ગળથી ખૂબ ભાર કેમ માર મારીએ,
 ગરીબ જીવ બાપડની વેદના : વિચારીએ;
 કરો કદી ન કૂર કર્મ પાપનું પિંજણીને,
 અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
 કરે અધર્મ કર્મ જંતુ પાપ પાંખ તોડીને.
 પરોવી શૂળમાં કરે ખરાબ ખેલ ખોડીને,
 નિશાન માંડીને કરે વિનાશ તીર તાણીને,
 અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.

કં ૬૦ ડા ૦

૩૧. વિચારીને બોલવા વિષે.

ઉપેન્દ્રવજ્રા છંદ.

સુવાક્યથી રનેહ સદૈવ વાધે, કુવાક્યથી કલેશ હમેશ લાધે,
અરે કશે એક વિવેક આણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
સુવાક્યથી વિશ્વ બધું બખાણે, કુવાક્યથી કીર્તિ જનો ન જાણે.
પડે ચડે જીભ વડેજ પ્રાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
પ્રજા જીઓ પોપટ ઘેર પાળે, સુખે સુખ ધુક શકે ન માળે,
ઉચારનું કારણ એજ જાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
ભલી જીભે ભાષ બલાઈ તો લે, ખુરી જીભે લોક ખુરાઈ બેલે,
ગરીબ પદે રાજકુમાર રાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
સુવાક્યથી દૂધ દહીં ધી દેશે, અમૃત્યનુ મુલ લગાર લેશે,
કુવાક્યથી પાય પળી ન પાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
મુખેથી રે માનવી વેણ મૂકયું, ફરીથી તે તે ન ગણાય ચૂકયું,
વિમાસશે એવી હશેજ હાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
જરા તણે છેદ ઉપાય સૂઝે, કુવાક્યનો કાપ કદી ન રૂઝે,
ન કાચની કોઠી મટેજ કાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
ભલો ખુરો તોપ તણો ભડકો, હવા વિષે હોય જતો હડકો,
કહો તમે કેમ શકાય તાણી, વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.

દોહરા.

વિચારીને વાણી વદો, કદી ન વણસે કામ;
માર તોલ તો જન બલા, રાખે દક્ષપતરામ.

૩૨. માનો ગુણ.

ભુજંગી છંદ.

હતો હું સુતો પારણે પુત્ર નાનો,
રહું છોક તો રાખતું કોણુ જાનો!
મને દુઃખી દેખી દુખી કોણુ ચાતું!
મહા. હેતવાળી દયાળીજ મા તું.

સુકામાં સુવાડે બીને પોઠી પોતે,
 પીડા પામું પડે તને સ્વાદ તો તે;
 મને સૂખ માટે કંટું કાણુ ખાતું ?
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 લઈ છાતી સાથે બચી કાણુ લેતું ?
 તણ તાણું ખાણુ મને કાણુ દેતું ?
 મને કાણુ મીઠાં મુખે ગીત ગાતું ?
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 પડું કે ખડું તો ખમા આણી વાણી,
 પડે પાંપણે પ્રેમનાં પુર પાણી;
 પછી કાણુ પોતાતણું દૂધ પાતું ?
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 મને કાણુ કે'તું પ્રભુ ભક્તિ જીકતી ?
 ટળે તાપ પાપે મળે નેથી મુકિત;
 ચિતે રાખિ ચિંતા રૂડું કાણુ ચા'તું ?
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 તથા આજ તારું હજી હેત તેવું,
 જળે માછલીનું જડયું હેત નેવું;
 ગણીતે ગણ્યાથી નથી તે ગણાતું,
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 અરે એ બધું શું બહું નૈશ ભૂલી,
 લિધી ચાકરી આકરી ને અમૂલી;
 સદા દાસ થૈ વાળી આપીશ સારું,
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 અરે દેવના દેવ આનંદ દાતા !
 મને ગૂણુ જેવો કરે મારી માતા;
 સમે વાળવા નેજ દેજે સદા તું !
 મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
 શિખે સાંભળે એટલા હંદ આઠે,
 પછી પ્રીતથી ને કરી નિત્ય પાઠે;
 રિઝી દેવ રાખે સુખી સર્વ ઠામે,
 રચ્યા છે રૂડા હંદ દલપતરામે.

૩૩. વિધા વિષે.

છરપો.

લક્ષપતિ તો લાખ, દીઠા નિર્માલ્ય પ્રમાણે,
જાય રાયનું રાજ્ય, રૂપ પણ રહે ન ટાણે;
કુળ પણ હોય કલકી, જોર જોતામાં જાયે,
જોખન પણ વહી જાય, વંશ નિર્વંશી થાયે;
નહિ રાજ ચોર કે અગ્નિ ભય, માગ મુકાવે બહુ થકી,
સત પુરૂષો મન માનજો, સદ્ વિધા છે શુભ સહુ થકી.

૩૪. ગુણ.

છરપો.

ગુણની આગળ ભૂપ, સરીખા રહે કર જોડી,
ગુણની આગળ રૂપ, જુએ નિત્ય આધું ઝોઢી;
ગુણની આગળ ગર્થ, ઘણેરા ફેરા ખાયે,
ગુણ આગળ દાતાર, માન માગવા જાયે;
ગુણનાં માન ઘણાં કરે, જે માન નહિ ભૂપને,
શ્રમભળ કહે ગુણે રાયજો, રખે રાયો ડોષ રૂપને.

૩૫. પિતાની સેવા.

ભુજંગી હંદ.

છોડા હું હોતો છોકરો છેક છોટો,
પિતા પાળી પોષી મને કીધ મોટો;
રૂડી રીતથી રાખતા રાજ રાજ,
ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
ચઢી છાતીએ જે ધડી મુછ તાણી,
કદી અંતરે રીસ આપે ન આણી;
કહ્યું મેં મુખે તે ક્યું હા જી હાજી,
ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.

પ્રભૂજી કરો આ પ્રલે સર્વ પાપો,
 કૃપાનાથ, માફ મહા કષ્ટ કાપો.
 તમે સર્વથા સર્વદા શુદ્ધ લીધી,
 કૃપાળુંપણે સંકટે સાચી કીધી;
 વિના આપ આ કોણુ જાણે વિદ્વાપો ?
 કૃપાનાથ, માફ મહા કષ્ટ કાપો.
 ધરૂં અંતરે આપની એક આશા,
 બાણું આપ આગે દુખે દીન ભાપા;
 થવા માફ મારાં તમે પાપ માપો,
 કૃપાનાથ, માફ મહા કષ્ટી કાપો.
 વડા વેગ લાપી ચઢો મારી વારે,
 જશે શોક નાસી થશે દષ્ટી જ્યારે;
 કશા કલેશથી કેમ રેશે કળાપો,
 કૃપાનાથ, માફ મહા કષ્ટ કાપો.
 કરે કષ્ટ નણાઈકે કોય પ્રાણી,
 પ્રભૂ પ્રાર્થના જે પુરો પ્રેમ આણી;
 સરે અર્થ સર્વે ઠરે થીર હામે,
 રચ્યા છે રૂડા છંદ દ્વપત્તરામે.

૩૯. આપ્તનું વર્ણન (કવિતા).

ભુજંગી છંદ.

ભલો દૂરથી દેખતાં દીલ ભાળ્યો,
 ચઢી જેમ આકાશમાં મેહ આળ્યો;
 દીસે કુંડનો દેવતા વીજ જેવો,
 દીઠો આજ આપુ ગિરિ રાજ એવો.
 તિથિ પૂનમે શોભિતા સાંજ ટાણે,
 બન્યા ધંટ જે સૂર્ય ને સોમ જાણે;
 દીપે દેવ હાથી કહે કાઠી કેવો,
 દીઠો આજ આપુ ગિરિ રાજ એવો.

કદી ઉપરે જૈ જુઓ આંખ ફાડી,
 ઝુકી ઝાડનાં ઝુંડની ઝાઝી ઝાડી;
 મહા સ્વાદુ માગ્યો મજે મીષ્ટ મેવો,
 દીઠો આજ આણુ ગિરિ રાજ એવો.
 વસે વાધ ને વાંદરાં સિંહ હણી,
 ઝરે નિર્મળા નીરનાં નિત્ય ઝણી;
 શિજો ને સુગંધી વહે વાયુ તેવો,
 દીઠો આજ આણુ ગિરિ રાજ એવો.
 ભલા પુલની ત્યાં પુલી પુલ વાડી,
 કુવા વાવ ને કુંડ ઓપે અગાડી;
 વડાં દેવળોમાં વસે વાસ દેવો,
 દીઠો આજ આણુ ગિરિ રાજ એવો.
 બન્યા બંગલા ને બન્યાં ત્યાં બનરો,
 રૂઢા રોજગારી કરે રોજગારો;
 મજે માલ લેનારને હોય લેવો,
 દીઠો આજ આણુ ગિરિ રાજ એવો.
 તહાં તેર ગાઉં તણે તો તળાવે,
 પીવા ગામ અચ્ચારના લોક આવે;
 જહાં જોઠ માસે ન દીસે પ્રસેવો,
 દીઠો આજ આણુ ગિરિ રાજ એવો.
 અષાઠે પરાં વાદળાં પાસ આવે,
 જતાં વેંત જોવાની જુકિત જણાવે;
 ધુમાડો ધુણીનો તમે જેમ ટેવો,
 દીઠો આજ આણુ ગિરિ રાજ એવો.
 જૂનાં જૈનનાં હિંદુનાં સ્થાન જેમાં,
 અતિ ખ્યાત છે અર્ધુદા દેવી એમાં;
 કહી તે કથા જણવા જોગ કામે.
 સ્થ્યા છે રૂઢા છંદ દલપતરામે.

૪૦. નામદાર શહેનશાહને આશિર્વાદ.

રાહ.

અચળ અમલ અમપર કર રાજેશ તું. (૨)*

૪૨૩ તું—૪૨૩ તું—૪૨૩ તું.

ન્યાય સુધારો દુઃખ હરનારો,

રામ સમો ૪૨૩ તું. (૨)——અચળ અમલ ૧.

કીર્તિ પતાકા ફરફરે,

ને અરિ સકળ મન થરથરે;

જશ તુંજ વધે—જગત બધે—સુર સૌ નમે

રામ સમો ૪૨૩ તું. (૨)——અચળ અમલ ૨.

૪૧. હિંમત.

છપો.

કોઈ દિન અમૃત અહાર, કોઈ દિન લુપ્તી બાજ;

કોઈ દિન પળવું પાય, કોઈ દિન ચઢવા વાજ.

કોઈ દિન સુંદર સેજ, કોઈ દિન ભોમી સુવું;

કોઈ દિન વિવાહ હોય, કોઈ દિન રીસે રોવું.

કોઈ દિનરણવું ધણી રીઝથી, કોઈ દિન ખોવા દામને;

શામળ કહે હિંમત ન મુકીએ, સંભારીએ શ્રી રામને.

૪૨. પસ્તાવાનાં કામ કરવા વિષે.

અનુષ્ટુપ છંદ.

ઠલો ઠોઠ નિશાળે જૈ, ગાળે વેળા જપ્પો વડે,

મૂછાળો મૂર્ખ મોટો થૈ, પસ્તાવામાં પછી પડે.

છવરે દુષ્ટતા છાની, તે ચોટે અકબે ચડે;

ત્યાં તે તો દુષ્ટ તોફાની, પસ્તાવામાં પછી પડે.

* કૌંસમાં જ્યાં આવી “(૨)” નિશાની કરેલી છે ત્યાં તે ભાઈન બે બે વખત બોલવાની છે.

ફૂલાંચો ફાંકડો ફૂલે,	ખૂબ ખર્ચેજ જો જડે,
દેવાળુ નીકળે ફૂલે,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
જીવિકા વૃક્ષને જોઈ,	છેદે છે ચોભીને થડે;
ભૂખના દુઃખથી રોઈ,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
મૂર્ખ જે તાત માતાને,	નાની ઉમરમાં નડે;
સંભારી સુખદાતાને,	પસ્તાવામાં પછી પડે,
ભાવ લઇને ભેગનો ભૂકો,	ધાલીને ધાટ જે ધડે;
તે ધધો થાય છે ટુંકો,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
ભૂલતાં ભૂલ જો ભાખે.	તો તેને લડવા તડે;
ચૂકના સ્વાદને ચાખે,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
પારકા પુંજને પેખી,	ધારણા ન રહે ધડે,
ખતાના ખેદને દેખી,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
બુદ્ધિને બાળકી આપી,	બાંધે છે મીઠળ મડે;
પિતા પુત્રી તણો પાપી,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
સ્નેહી સંબંધીની સાથે,	લાકડી લઇ ઉભો લડે;
મેઠી પીડા પડે માથે,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
ફૂલે પાન ફળો ગંધો,	સંભાળે નહિ તો સડે;
અંતે તે આળસુ અંધો,	પસ્તાવામાં પછી પડે.
તાજ બુદ્ધિ ધરો તીખી,	મેલી ઘો ઉન્મત્તની;
શિક્ષા સાચી લહો શીખી,	દીક્ષા છે દલપત્તની.

૪૩. મરણનો ભય છે માટે પ્રભુને ભજવો.

ભોજ લગતની કવિતા (ચાખખા).

જીવને શ્વાસતણી સગાઇ, ધરમાં ધડી ન રાખે ભાઇ,
બાપ કહે છે બેટા અમારો, માતા મંગળ ગાઇ,
બેની કહે છે બંધવ અમારો, ભીડ પડે ત્યારે ભાઇ રે;
જીવને શ્વાસતણી સગાઇ, ધરમાં ધડી ન રાખે ભાઇ.
લિપ્યું ને ગુપ્તું આંગણું, ને કાઢ્યારે વેળા થઇ,
અડશીમાં તમે અબડાશો, એમ લોક કરે ચતુરાઇ રે;
જીવને શ્વાસતણી સગાઇ, ધરમાં ધડી ન રાખે ભાઇ.
ધરની નારી ધડી ન મૂકે, અંતે અળગી રહી,

બોળે ભગત કહે કંથ વળાવી, તરત ખીજને ગધ રે;
 જીવને શ્વાસતણી સગાઇ, ધરમાં ઘડી ન રાખે ભાઇ.
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર,
 ધન દોલત ને માલ ખજાનો, યુત્ર અને પરિવાર;
 તે તો તજી તમે જાશે એકલા, ખાશે જમના માર રે;
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર.
 ઉંચી મેડી ને અજખ જરખા, ગોંખ તણે નહિ પાર,
 છત્રપતિ તો ચાલ્યા ગયા, તેનાં બાંધ્યાં રહ્યાં છે બાર રે;
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર.
 ઉપર ફૂલડાં ફરફરે, ને હેઠ શ્રીફળ ચાર,
 ઠીક કરી એને ઠાઠીમાં ઘાલ્યો, પછી પુઠે પડે પોકાર રે;
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર.
 સેજ તળાઇ વિના સુતો નહિ, ને કરતો હુનર હજાર,
 ખોરી ખોરીને બાળશે, જેમ લોહું ગાળે લુહાર રે;
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર.
 રમજાન જમને ચેહ ખડકી, તે ઉપર કાઢનો બાર,
 અગ્નિ મૂકીને અળગા રહે, પછે અંગે જરે અંગાર રે;
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર.
 સ્નાન કરવા સૌ ચાલીઆં, મળી નર સધગા ને નાર,
 બોળે ભગત કહે દશ ઢાઢા રોઇને, વળતી મૂક્યો વિસાર રે;
 પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર.

૪૪. ધનવંતના ધર્મ વિષે.

દોષક છંદ.

નિર્જળ ગામ નવાણુ ગળાવો, વાંવ ફૂવા નદી તીર તળાવો;
 શાધી જૂના ફરી સઘ સુધારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
 ધીંગી રચો રૂડી ધર્મજાળાઓ, જ્યાં નરનારી રહે નખજાઓ;
 તે જનના તન તાપ નિવારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.

ચોખ્ખી વિશાળ નિશાળ ચણાવો,	બાળકને ભલી બાત ભણાવો;
ઉંમર આપી તણા ઉપકારો,	તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
આદરવી વડી ઔષધશાળા,	દુઃખ તજે જન જાત દુખાળા;
લે સુખ બાળક રોગી બિચારો,	તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
ભાળી બિખારી દયા ભરી ભાષો,	રોટલી નાખી બિખારી ન રાષો;
હોય ઉઠાવ ઉદોગ હજારો,	તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
અંગ ગળેલ જળેજ અંધા,	ધારી શકે નહિ ધીરજ ધંધા;
એ જન પાળન પુણ્ન ઉધારો,	તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
સંપી સુધારી હરેક શિરસ્તો,	સૌ સુખસાજ કરો બહુ સસ્તો;
નિત્ય વિચાર રચો ન નકારો,	તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
જઈ પરદેશ દુકાન જમાવો,	લાખ કળા પરલોકની લાવો;
હોંસ ધરો, નહિ હિંમત હારો,	તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
કાવ્ય કળા કવિ પાસ કરાવો,	ધીર જુગોજુગ નામ ધરાવો;
ઓ જન જોગ જડે નહિ આવો,	લો દલપત કહે શુભ લાવો.

૪૫. ટેવ પડી તે ટળે નહિ.

ભુજંગી છંદ.

શિક્ષા જ્ઞાનની પૂઝડી સાથ સાંધી,
જુઓ જુક્તિથી જાળવી બંધ બાંધી;
કરી પાંસરી તો ફરી વાંક વાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
અઢારે વળ્યાં ઉંટનાં અંગ વાંકાં,
કહો ઢાંકીએ તો રહે કેમ ઢાંક્યાં ?
સુએ ભુતલે તો જુએ આભ બાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
જુઓ નાચની જાતની ટેવ જે છે,
રીએ તો રમે ને ખીજે તો ઝસે છે;

પુરા પ્રેમથી રાખીએ ઘેર પાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
 પુરા પુષ્પના પુ'જમાં હોંગ જેસે,
 નહિ હોંગને પુષ્પનો પાસ બેસે;
 બહે માથું ફૂટી મરે કાચ માળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
 ધરી દૂધમાં ને કરી સાચુવાળા,
 ધુએ કાચલાને જીએ હોય કાળા;
 નહિ કાંઈ કાળે મટે જાત કાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
 કહો પાણીના પૂરને કાણુ થોભે ?
 ચડે શાવડે નેવનાં નીર માભે ?
 રહે ખાડમાં રાખશે કાચ ખાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
 લઘુ વૃક્ષ વાળ્યું વળે જેમ વાળો,
 ટળે તેમ છોટાપણે ટેવ ટાળો;
 ફૂડી કે રૂડી દુષ્ટની કે દયાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
 ક્રિયા કેળવો મેળવો ગુણુ તેમાં,
 નિતી બેળવો હેળવો જીવ એમાં;
 પઢે પાઠ આ તે બક્ષી ટેવ પામે,
 રચ્યા છે રૂડા હંદ દલપતરામે.

૪૬. વિધા વધારવા વિષે.

ભુજંગી હંદ.

બહુ બાગમાં બાંડનાં ઝુંડ થાવા,
 મચે મૂળમાંથી પુરાં પાણી પાવા;
 તમે તેમ સૌનો ચહો હાલ સારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિધા વધારો.

કૃપાળુ બનીને નિશાળો કરાવો,
 વળી સર્વના સુખનાં ખીજ વાવો;
 કરી વાડ રૂડી કરે જેમ કયારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
 રમ્યા આવણું આવવા દાંત દેવે,
 જીઓ જ્ઞાન આપ્યું પિતામાત જેવે;
 પદાવે પુરો તે ખરો પાળનારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
 પઢેલો નહિ તે પશુ વૃથા પ્રાણી,
 પઢેલોજ તે માનવીમાં પ્રમાણી;
 વડું પુણ્ય વિદ્યા દીધાથી વિચારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
 ખરેખાત વિદ્યા ખનનો ન ખૂટે,
 ઠગે ના ઠગારા હુટારા ન લૂટે;
 જીઓ જે વડે જીવ જીવે હજારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
 ઠગાર્ધ જશે જે હશે ઠોઠ ઠાલો,
 દુખે દૂખતો દેખીને હાથ ઝાલો;
 તરી પાર તેને તમે તો ઉતારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
 લખી વાંચશે એજ છે આંખવાળું,
 ભણી જાણશે એજ જાણો જીભાળું;
 ધસે નારી ને મદનિ એજ ધારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
 પઢેલો કદીકે કરે કષ્ટ ચૂરો,
 પઢેલો નહિ તેજ પસ્તાય પૂરો;
 પછી માનશે ધિક્કે આ જન્મ મારો,
 સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.

ખરે ખાત આ વાતમાં માલ મોટો,
કહું છું કથી કે નથી છેક છોટો;
હરાવો નિશાળો તમે હામ હામે,
મુખે એજ માગ્યું દલપતરામે.

૪૭. દેશાટન વિષે.

દોહરા.

વિદેશમાં વિચર્યા વિના, પેટ ન પૂર્ણ ભરાય;
પશુઓ પણ પ્રભાતથી, જંગલ ચરવા ગાય.
ઘેર રહે લક્ષ્મી ધણી, હોશે કેમ હમેશ;
રાજા રાજ્ય વધારવા, વિચરે દૂર વિદેશ.
વિદ્યા સદ્ગુણ વિનયતા, હોય ચપળતા હામ;
ડરે ન પરદેશે જતાં, દેખે તે નર દામ.
વિદેશમાં વિચર્યા વિના. મળે ન મોટું માન;
સમુદ્રમાં વખણાતશું, સીપ તણું સતાન.
સુખે વિદેશે સંચરો, કરો બલેરાં કામ;
પ્રેમ ધરી વિધી પાળતાં, નિર્મળ કરવું નામ.
જો ધનની ઇચ્છા ધરો, તો ખરું માની ખચિત;
મહા સમુદ્ર મથન કરો, એજ અનાદ રીત.
પ્રયાણ કરી પરદેશમાં, પરવરી લાંબે પંથ;
કોટિ કળા કૌશલ્યના, ગુણીજન લાવો અંથ.

૪૮. કાલનો ભરોસો નથી.

દોહરા.

“આજ મને અવકાશ કયાં ? કરીશ કામ એ કાલ;”
જે મૂર્ખો આતું બકે, તેના હાલ હવાલ.
એક ધડીપર ભાવ કયાં ? કોણે દીડી કાલ ?
કાલ કાળ લપ આવશે, હડી જશે વરાળ.

તરિયો તે તુંજ ખાપતું, આગળ ઘોર અખાત;
 વાટ જોઈ બેસી રહે, રહીશ ધસતો હાથ.
 ભવ પાણી આવી ચઢે, તરતું અતિ મુશ્કેલ;
 મોજાં ચઢશે જોસથી, સમજ વેડીઆ બેલ.
 નહિ કરતો તું વાયદા, કરજે સધળું હાલ;
 જીંડા ભવિષ્યના પેટમાં, ગુપ્ત કાળ વિકરાળ.
 જે કરવું તે આજ કર, કાલે શો અવકાશ;
 વધુ કામ કાલે નહે, આજ થકી સુણ ખાસ.
 ડુંકી મુદત માનવી, નિત્ય માગણી થાય;
 વધે કામ ક્ષણ ક્ષણ જવે, આયુષ ધટતું જાય.
 માટે માગે સુખજો, ખાંને ભવની માંય;
 કાલ ભરોસે ના સુધશ, કર જે હમણું થાય.
 અગવડથી સગવડ મળે, દુઃખ વેઠે સુખ હોય;
 કામ કરી આરામ કર, નહિ તો પાછળ રોય.
 ધસડી જઈ આ ધર પછી, પુછશે જન્મ જવ સ્વાલ;
 જવાળ શો બે'રામ દે, કીયા કામની કાલ.

૪૯. સાહસ ન કરવા વિષે.

ચોપાઈ.

ધ્રાધા પાટણુ ગામ ગંભીર, નિરમળ છે અરણ્યવનાં નીર;
 જીપતસંગ એક બારે બૂપ, રાજ તેજ રૂંડે રૂપ.
 મહા મનોહર નિર્મળ મતિ, રૂડી કરમની રેખા રતી;
 લાડકવાયો તેને તંન, મહીપતિને મન તે તો ધન.
 વહાલો પ્રાણ થકીજ પ્રતાપ, અધિક લાડકો આપો આપ;
 ઘેલો અળવતણો છે ધણું, લક્ષણુ લાખ કરોડો તણું.
 ગયોજ આપ સરોવર તીર, નારી ભરતી'તી ત્યાં નીર;
 ઉભો રહ્યો પાણીને ઘાટ, વનિતાઓ આવે તે વાટ.
 ભર્યું બેઠું ને પાળે અડી, રાજપુત્રની દૃષ્ટે પડી;
 ગભોલ હતી તેના હાથમાં, નાંખી ગોળી સહીઅર સાથમાં.

નગર શેઠની નો દીકરી,
 જોખન રૂપ તણું છે જોર,
 છુટયો મલોલો તે ત્યાં ગયો,
 ચાલી ધાર ને નીકળ્યું નીર,
 તેને વકારી વખાણી સહુ,
 તમસરખાં સાંખી ધર જશે,
 બાળક બુદ્ધિ હતી તે બાળ,
 બારી ખેલ તે બામિનિ લણી,
 કુંવર સાંભળી તેવું કાન,
 સાથી કહેઃ બુડ્યું તાહરું,
 ગાળો ખાઓ કામિનિ કાજ,
 રીસે ભરાણો રાજ કુમાર,
 નગર શેઠ જીકતે જાણિયું,
 રાય તજવું છે તારું ગામ,
 લાડકવાયો સુત તાહરો,
 રાજા કહે તજશે નહિ ગામ,
 તે વાતનો કોલજ દીધ,
 પ્રધાન પ્રીછીને તે પેર,
 ચેતે તો ચેતાવું હું,
 તું સમજે ગુનો સાંખશે,
 માસ છ માસ વિદેશે જાઓ,
 વચન સાંભળી વિવિધ વિવેક,
 પાછે પમલે પંથે વળ્યા,
 અરે બાંધવા ક્યાં જાઓછો ?
 માંહી કહી છે તેને વાત,
 પ્રધાન સુત કહે સાથે થાઉં,
 સોડયા બે બાંધવ તે સાથ,
 રાત દિવસ ને સાંજ સવાર,

મહોન્મત જોખન મદ ભરી;
 અહંકાર પૂરો અંકાર.
 ઘડો કુંવરીનો કાણો થયો;
 બીજ્યું ચંપક વરણું ચીર.
 તારો બાપ છે બળીએમ બહુ:
 બીજા ગરીબની શી ગત થશે ?
 દીધી મુખ ધણેરી ગાળ;
 માએ મુખ્યા બમતા જણી.
 પડ્યો નરમ જેમ પીપળ પાન;
 કહ્યું કરે નહિ તું માહરું.
 આગળ શું કરશેજી રાજ ?
 બેઠું ફોડ્યું તોડ્યો હાર.
 અધિક ઝેર આપે આણિયું;
 નહિ રૂડાને રહેવા કામ.
 નહિ ધર્મ રહેવા માહરો;
 માર પુત્રને હું તો હામ.
 ફરી વાસ રહી તેને કીધ;
 કહ્યું કુંવરને જઈ તે વેર.
 હમણા ઘેર ન જાઈશ તું;
 જોતામાં મારી નાંખશે.
 જો ચિત્તમાં કંઈ રહું ચાહો;
 લીધો ઘેરથી પોપટ એક.
 પ્રધાન પુત્ર મિત્રને મળ્યા;
 આવડા કાંદુખીઆ ચાઓછો.
 દેશવટો દીધો છે તાત;
 તુજ વિયોગે અન્ન ન ખાઈ.
 હોંસે પોપટ બેઠો હાથ;
 મારમ એલે અપરમપાર.

અગ્રેર વનમાં તે જઈ ચઢયા,
 ઉનાળે અગ્નિની અળ,
 ન મળે કહી નવાણુજ નીર,
 પાણી પાણી અંખે ધણું,
 જવા થયા વણુ પાણી પ્રાણ,
 વડ મોટા હુતો ગંભીર,
 આયુષ માઈ આવી રહ્યું,
 જીવ જરૂરપણે જાય છે,
 પ્રધાન કહે રાખોજી ધીર,
 એમ કહીને જાડે ચડ્યો,
 રાજા મૂક્યો વડની હેઠ,
 રાજા ધ્યાન પ્રથરનું ધરે,
 પાણી પાણી અંખે જેટલે,
 ધન્ય પ્રભુ મોટા મહારાજ,
 સોના કેરો પ્યાલો ધર્યો,
 માંડી મુખ પીએ જેટલે,
 મારી જડપ તરત તે તીર,
 ભૂપતિએ તો કોપજ કયો,
 બીજી વાર માંડે છે મુખે,
 પોપટ પંખ ભેરે જાડીઓ,
 ચઢી રાયને અગ્રી રીસ,
 ફરીને પ્યાલો ધરિયો બ્યાંહ,
 પાચું શીતળ નિરમળ નીર,
 અરે રાય મૂરખ હારિયો,
 કોપક માંડી તેને કહ્યું,
 તમે ગયા ત્યાં લેવા નીર,
 કણુ એકે નવ લાગી વાર,
 પ્યાલો ભરી પીઈ જેટલે,

દિશા ન સુઝી જુઝા પડ્યા;
 થયા ખરા મધ્યાનજ કાળ.
 સુકી ગયાં તે શુભ શરીર;
 તન ત્રડે તે તણે તણું.
 બાંધવ પ્રત્યે બોલ્યો વાણુ;
 જઈ ઉતર્યો તેને તીર.
 ગળું માઈ તો સુકાઈ ગયું;
 પાણી પાણી ચિત્ત ચા'ય છે.
 એક ધડીમાં લાવું નીર;
 કૂપ વેગળો દુષ્ટે પડ્યો.
 ગયો પ્રધાન પાણીને નેટ;
 પાણી પાણી મુખથી કરે.
 પડી ધારા પાણીની તેટલે;
 તુજવણુ કોણુ કરે એ કાળ.
 પલક એકમાં પૂરો ભર્યો;
 પોપટ ચિત્ત ચેત્યો તેટલે.
 પ્યાલો ઢોળી નાંખ્યો નીર;
 પાછો ફરીને પ્યાલો ભર્યો.
 પોતે પીવા કાળે સુખે;
 પ્યાલો કરમાંથી પાડીઓ.
 મરડી નાંખ્યું શુકનું શીશ;
 પ્રધાન આવ્યો પલકજ માંહ.
 વાતો કરવા બેઠા વીર;
 શામાટે પોપટ મારિયો.
 અહિયાં તો એક અચરજ થયું;
 મેં સંભાર્યા રયામ શરીર.
 ઉચેથી ચઈ જળની ધાર;
 પોપટો પાડ્યો તેટલે.

એકવાર મેં માફજ કર્યો,
 પીવા કર્યો અમૃત કાળિઓ,
 લાગી ચીત મારામાં ચોટ,
 એટલે તરત તમે આવીઆ,
 તે પીતામાં ઠાઠો થયો,
 એ તો કારમિ વાતો વીર,
 એ તો વાત વદી જે તમે,
 અદકો સંશય મનમાં અડ્યો,
 વડલામાં છે એક વિવેક,
 અજગર એક લાવી છે તેહ,
 ઝેર કાળજેથી નીકળ્યું,
 સેહજે અડતાં શી ગત થાત,
 જીવ્યો તું જે આપોઆપ,
 દૃષ્ટ દીકું તે દૃષ્ટાંત,
 એ શુ મેં કર્યું છે કામ,
 પેટ પાળી મારીને મરૂ,
 પ્રાણવીઓ પોતેજ પ્રધાન,
 પ્રથમન સમજ્યો તેમન સાથ,
 સાંભળરે સતવાદી રાય,
 સાહસ કર્મ કરે જન જેહ,

ખીજ વારનો પ્યાલો ધર્યો;
 તરત દેખતાં તે ઢોળીઓ.
 મરડી નાંખી કોધે કાટ;
 લક્ષ વશા પાણી લાવીઆ.
 પ્રતિ ઉત્તર પ્રધાને કહ્યો;
 અંત્રિક્ષથી નવ આંખે નીર.
 તે તો કેમ મનાયજ અમે,
 વાળી કાછોડા વડલે ચડ્યો.
 સમજીના માળો છે એક;
 ફાલી ખાય છે તેનો દેહ.
 નીર તેમાંથી ધરણી ઢળ્યું,
 પલક એકમાં પ્રાણુજ જાત.
 તે તો પોપટનોજ પ્રતાપ;
 બાગી મનની બાવે બ્રાંત.
 માર્યો પોપટ ફાંસ આમ;
 પોપટ પાખે દેહ ન ધરૂં.
 ઉતાર્યું મહીપતિતું માન;
 હવે શીદને ધસે છે હાથ ?
 વિમાસણ કીધે શું થાય ?
 આ રીતે પસ્તાઈ એહ.

દોહરો.

સાહસ કર્મ કર્યા થકી, હોય હર્ષનો નાશ;
 દેખો એ દૃષ્ટાંતથી, કહે કવિ જામળદાસ.

૫૦. મરણના ભય વિષે.

રાગ ધોળ.

આ તન રંમ પતંગ સરીખો, જાતાં વાર ન લાગેજ;
 અસંખ્ય ગયા ધન સંપતિ મેલી, તારી નજરો આગેજ.

અંગે તેલ પુલેલ લગાવે, માથે છોગાં ધાલેછ,
 જોળન ધનનું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેછ.
 જેમ ઉંદરડે દારૂ પીધા, મસ્તાનો થઈ ટેલેછ;
 મગફરીમાં અંગ મરોડે, જમ તમ સુખથી ખોલેછ.
 મનમાં જાણે છે મુજ સરખો, રસીઓ નહિ કોઈ રાગીછ,
 બા'રે તાકી રહી બિલાડી, લેતાં વાર ન લાગેછ.
 આજ કાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી જાશેછ;
 બ્રહ્માનંદ કહે એમ અજ્ઞાની, અંત ફજેતી થાશેછ.

૫૧. પરમેશ્વર સાથે પ્રિતિ કરવા વિષે.

રાગ ગરબી.

કર પ્રભુ સંગાતે દદ પ્રીતડી રે, મરી જાવું મેલીને ધન માલ;
 અંતકાળે સગું નહિ કોઈનું રે—ટેક.
 સંસ્કારે સંબંધી સરવે મળ્યું રે, એ છે જીવડી માયા કેરી જાળ; અં
 માઈ માઈ કરી ધન મેળવ્યું રે, તેમાં તાઈ નથી તલ ભાર; અં
 સુખ સ્વપ્ના જેવું સંસારનું રે, તેને જાતાં ન લાગે વાર; અં
 માટે સેવ તું સાચા સંતને રે, તારાં ટળશે ત્રિવિધિ તાપ; અં
 અતિ મોટા પુરૂષને આશ્રયે રે, બળે પુરવ જનમનાં પાપ; અં
 એવું સમજીને બજ ભગવાનને રે, સુખકારી સદા સુખ ધામ; અં
 દેવાનંદનો વહાલો દુઃખ કાપશે રે, મન વાંછિત પુરજી કામ. અં

૫૨. દર્દીને ઓસડ આપવા વિષે.

દાહર.

ઓસડ આપો અસુખીને, જીવન આપે જેમ;
 તરતજ પામે તો તમે, પુરો પ્રભુનો પ્રેમ.

જીજી હંદ.

પ્રભુનો તમે પામવા પ્રેમ પૂરો, નહિ આજ ઉદ્યોગ રાખો અધૂરો;
 પીડા પામતા લોકના થોડ પાળો, દવા દાન દે દર્દીનાં દર્દ ટાળો.

શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે, શરીરે દુખી તો દુખી છે સઘા તે;
 દિલે લો દયા દીન દેખી દુખાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 જરાએ જુઓ જોડીને જીવન્યારે, બહુ પુણ્ય તે ભાસશે સૌથી ભારે;
 રૂડા સજ્જનો જીવ રાખી દયાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 સજ્જે સૌ થકી શોભિતી વૈદ્યશાળા, ભણ્યા ને ગણ્યા વૈદ્ય રાખો રૂપાળા;
 કરો દૂર જે વૈદ્ય દીસે દગાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 વડી વૈદ્યશાળા વડા વૈદ્ય થાપે, અનંતા દુખી જીવ આશિષ આપ;
 અરે દ્રવ્ય એવેજ રસ્તે ઉછાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 અહો દેવ એને બલે દ્રવ્ય આપ્યું, દવા દૈ દુખી લોકનું કષ્ટ કાપ્યું;
 હઠયો રોગ જ્યથી હતો જે હઠાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 અખે કીર્તિ આ લોકમાં એમ આવે, પ્રભૂ રીઝ પામી પૂરો પ્રેમ લાવે;
 બહુ નામ વિખ્યાત ભૂમધ્ય ભાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 કક્ષા રોગને ટાળવા કામ કરીધું, દીસે આજ એ તો અભેદાન દીધું;
 તજે રોગ રોગી નિરોગી નિહાળો, દવા દાન દૈ દર્દીનાં દર્દ ટાળો.
 શીખી સાંભળી અંતરે હંદ આણો, ખરા સજ્જનો જીવમાં ખૂબ જાણો;
 રૂડી વૈદ્યશાળા રચો ઠામ ઠામે, મુખે એજ માગ્યું દલપતરામે.

પ૩. દગા વિષે.

હંદ્રવિજય હંદ.

ફેરવી રૂપ દગાથી ફસાવી, અરે નર અંતર ફેકટ ફૂલે,
 છાની રહે નહિ છેક હમેશ, ખરેખરી તાત કદી પણ ખૂલે,
 બોળવીએ ભરમાવી બલે પણ, બોળપણે ફરીથી નહિ ખૂલે;
 કાગળ હાંડલી કોઇ કરે કદી, એકજ વાર ચઢે પણ ચૂલે.

કં ૦ ૬૦ ૬૧૦

પ૪. સંપ તથા ઉપદેશ વિષે.

દોહરા.

સંપથકી સુખ ઉપજે, સંપથી જાય કલેશ;
 જેના ધરમાં સંપ નહિ, સુખ તેને નહિ લેશ.
 તે માટે તુજને કહું, અંતર રાખી ઉમંગ;
 લાલચ છોડી લક્ષ્મીની, સંપતણો કર સગ.

છરપો.

કૌરવ પાંડવ કુળ, મૂળથી નાંખ્યાં ખંડી;
 જો લક્ષ્મીને કાળ, સંપત્તી છૂટ્યા છંડી.
 બહુ હિંદુનાં રાજ, સંપ તજવાથી તુલ્યાં;
 દિક્ષિપતિ સુત્રતાન, સંપ જાતે ધર ફૂટ્યાં.
 પરિપૂરણ લક્ષ્મી પામીને, સંપ વિના નહિ સુખ લહે;
 હોય ધરમાં ધણો કુસંપ તો, મોટા પણ મરવા ચહે.

દોહરા.

મળે સભામાં માન બહુ, ધર ધન કોશ વિશાળ;
 જે નરને ધર સંપ નહિ, હીણા દીસે હાલ.
 તન રોગી શિર શત્રુતા, ધન આવે ને જાય;
 પણ જો સંપ કુટુંબમાં, શીતળ રહે સદાય.
 જગમાં બહુ જન ધનવિના, સંપથકી સુખવંત;
 સાખ પૂરે અંસારમાં, એની લોક અનંત.

પપ. ઉપદેશ.

સ્તવગમ છંદ.

છત્રે ચાતી છાંય છડીધર છાજતા;
 હાથી હોદા માંય રસિક ખિરાજતા.
 આયુષ રિદ્ધિ અનેક ભરેલી ભાગ્યમાં;
 એ સૂતા દિન એક ઉછળતી આગ્યમાં.
 ભોગવતા ઉપભોગ મહા સુખ માણતા;
 જોતાં જોમ અજોગ જરી નહિ જાણતા.
 કાષા દામ કરોડ ખજાને ખાણમાં;
 સૂતા તાણી સોડ મસીદ મશાણમાં.
 ઈંદ્રપુરી અનુસાર નગરીઓ નોખમાં;
 કોટીધજ સાહુકાર ગરજતા ગોખમાં,
 સુંદરીઓ ગુણસાર મહા ગુણ મર્દમાં;
 કોળણે કષ્ટ ઠાર ગધ મળી મર્દમાં.
 માટે મારા મિત્ર વિચારે વાતરે.
 પાપી મટો પવિત્ર ભલા થઈ બાત રે,
 જીવનનું ફળ જાણી બજો ભગવાન રે;
 અંતર પ્રીતિ આણી ધરો નિત ધ્યાન રે.

મહિદીપ છંદ.

રયામ ચરણુ રમરણુ મિત્ર સરસ રીત સાચી,
 તે વિના ત્રિલોક મધ્ય કોડ વાત કાચી;
 હરત, ચરણુ, કરણુ, નાક, તેં કૃપાળ કીધું,
 નેત્ર, વદન, દંત આપી જ્ઞાન દાન દીધું.
 ખાન પાન ચીજ ખુબ એજ આજ આપે,
 ભૂખ, તરશ, હંડ તાપ કદ સર્વ કાપે;
 તે તને ઘડીક એક એક યાદ આણે,
 તું અભાગી દુષ્ટ ઇષ્ટ દેવને ન જાણે.
 જો વિચારી જીવ જન્મ પામીને શું પામ્યો ?
 ભક્તિની ન જુક્તિ જાણી પાપ કાંપ જામ્યો.
 કે હજી ઉપાય થાય તો ઘણુંજ સાહે,
 નં ઘડીક જાય આધુ થાય આધુ તાહે.

કં ૬૦ ડા ૧૦

૫૬. પ્રભાતનું વર્ણન.

પ્રભાતિ.

મળી માત ને તાત પ્રભાતમા પુત્રીને.
 સૂણુ કહે વાત ગદ્ય રાત વીતી:
 ઉડી અન્યારમાં અધમ ઉદ્ધારમાં,
 જગત કરતારમાં જોડ પ્રીતિ. ૨૬.
 વેગળાં ફુંકડા ફૂંકડાં બોલીઆં,
 બોલીઆં હાર દરબાર કેરાં:
 જાગીઆ લોક તે ઉઘમે લાગીઆ,
 વાગીઆ ઘંટ જ્યાં દેવ દેરાં. મળી.
 ઉદિત આદિત્ય આભાસ આકાશમાં,
 ચંદ્રપ્રકાશ તો નાશ પામ્યો:
 પીગળીને પાણી થઇ ઝરણુમાં જાયછે,
 હોય જે હિમથી ઘરક જામ્યો. મળી.

ચકલી ચકચક કરે કાગ કાકા કરે,
 હંસ, પોપટ, મેના મધુર બોલે:
 રાગ પ્રભાતિ કોઈ ગાય ખુસ થાયછે,
 ગાય ભેંસો ગળે બધ બોલે. મળી૦
 ધાંટીના ઘેર સુણુ ભેરથી જો વળી,
 મસીદમાં બાંગ મુલ્લાં પોકારે:
 સ્નાન કરી સુંદરી જલ ભરી જાય છે,
 નહાય છે કંઈક નદીને કિનારે. મળી૦
 જો તું દીવો જઈ જોત જાંખી થઈ,
 ચોર ને ઘૂડ સંતાર પેઠા:
 પદ્મ પ્રકુલિત થયાં પતિત થઈ પોયણી,
 બગ દગો જઈ નદી ઘાટ બેઠા. મળી૦
 ખેડુ ખેતી કરે સોની સાતું ઘે,
 લોહ લુહાર કંસાર કાંસુ:
 નાર મરનારને રાગ તાણી રૂએ,
 આંખમા એક નહિ હોય આંસુ. મળી૦
 બિડી નર નારીઓ ઉધડી બારીઓ,
 દેખ મહીઆરીઓ મહી વલોવે:
 જો વટેમારગ જાયછે વાટમાં,
 ઘાટમાં ઘોખીજન વચ્ચે ઘેવે. મળી૦
 ધીર શરતીર તે ધનુરવિદ્યા ધરે,
 રાજ દરબાર વાજાંત્ર વાજે:
 ચોકી બદલાય છે ચોક છંટાય છે,
 રાય જઈ બાગ મધ્યે બિરાજે. મળી૦
 કુળવતી નારી સંતાન સંભાળતી,
 મધુર મુખ બોલતી બોલ બિડી:
 બાળને મારતી ધણીને ધમકાવતી,
 પુવડ રંગ કરે કલેશ રૂઠી. મળી૦
 હોય ધનવંત ધીમંત ધોધ દંતને,
 સ્નાન કરી સરસ સુગંધી સુધે:
 આળસુ, એદી, ને અકલના આંધળા,
 અશીણીઆ એ સમે ખુબ બિધે. મળી૦

આ સમે ગિફી અબ્યાસ જે આદરે,
 આઠ દશ માસમા અર્થે સાધે;
 વનતણા પવનને સેવતાં આ સમે,
 થાય આરોગ્ય તન વરસ આથે. મળી૦
 વીસરી હોય તે વાત પણ સાંભરે,
 આ સમે ઉઠી જે યાદ કરીએ:
 કઠણ જે દલપત્તરામનું કામ છે,
 કાવ્ય કલ્પોલ તે તરત તરીએ. મળી૦

ભાગ ત્રીજો.

પાઠ. શામળભટ્ટની કવિતાઓ.

શું તજવું ?

પરહર મનવિણુ દાન, હેત વિણુ પરધર જીવું;
 પરહર બાળશું ખ્યાલ, ચાહવિણુ પરહર ચાહવું
 પરહર વડાશું વેર, મિત્ર પરહર જં ધાતી.
 પરહર લંપટ ગુરૂ, દુષ્ટની પરહર જાતી.
 પરહર જે માઠો લાલચી, પરહર લાંચ લે પાંચમાં
 શામળ કહે પરહર પ્રેમદા, અન્ય પુરૂષની આંચમાં.
 બાળ પરાણે પ્રીત, બાળ નિરધનનું જીવું.
 બાળ કુબુદ્ધિ બુધ, બાળ ખારં જળ પીવું.
 બાળ સુમની સેવ, બાળ કપટીધર નાણું.
 બાળ યુગલીની ચાલ, બાળ બકરી દુઝાણું.
 વળી બાળજ વસવું સાસરે, બાળ બનેવી ધર જવું;
 શામળ કહે બુદ્ધિ બાળ જે, દરીદ્રિ થઈ ડાહ્યા થવું.

નઠારે શું ?

બાળ મુરખશું મેળ, બાળ જે પાપે રણવું;
 બાળ નિર્લજ વેપાર, બાળ અણમળતે મળવું.
 બાળ ગુણવિણુ રૂપ, બાળ વગડામાં વસવું;
 બાળ બહુ બકવાદ, બાળ હરદમ જે હસવું.

વળી બાળ ઉપાસન ભૂતનું,	બાળ વિદ્યાવિણુ નામને;
વળી બાળ દેહ દાતાર વિણુ,	બાળ વૃદ્ધવિણુ ગામને.
બાળ વસવું મોસાળ,	બાળ સ્ત્રીવણુ સુખ ધરનું;
બાળ બનેવી ઘેર,	વશીને ભરણુ હિરનું.
બાળ દિકરીના દામ.	બાળ શત્રુધર શરણે;
બાળ કુંડળો કાન,	કથા ન શુણિ કદિ કરણે.
બાળો પરવશ પેટારથી,	આદર વિણુ ઉદર ભરે;
શામળ કહે બહુધા બાળજે,	સપુત વસે સસરા ઘરે.
બાળ માગવી ભીખ,	બાળ કાસદિયું કરવું.
બાળ ચેરીનું વિત્ત,	પારકું ધન જે હરવું.
બાળ વૈતરૂ વેઠ,	ભાર લેવો નિત્ય શીશે;
બાળ પુરૂષ પરવશ,	દીનતા નિશ્ચદિન દીશે.
વળિ બાળ પંથ જે પાપનો,	બાળ એકલ શૂરા થવું;
શામળ તે ધંધો બાળ જે,	વિદેશ જનમારો જવું.

૫૮. લોકને પ્રીતિ ઉપજવાનાં ૩૨ કારણોના છંદા.

હાકમ વિનય વિવેક,	શાહાણુપણુ ને સત્ય જેમા;
વિદ્યા વપુ શુભ વાત,	પ્રીય પોશ્ચાક તેહમાં.
નાદ નૃત્ય કવિગાન,	દાન ડાહપણુ ગુણુ અર્થે;
કરમ કરમ નરમાધ,	ન્યાયી કુળ શૂર સમર્થે.
જપ તપ ભુગતી જર જે મળે,	લાયક મદલ નટ રીતનાં;
પેખક લેખક શામળ કહે,	લક્ષણુ બિચિશ પ્રીતનાં.

૫૯. પદ્માવતીમાંથી સમશ્યા. દાહરા.

પ્રશ્ન. નારી બોલી નેહશું,	તમે છો ચતુર સુખણુ;
પાંચ “પ” વહાલા પુરૂષને,	તેનાં કરો વખાણુ.
ઉત્તર. પાન પાષ ને પદ્મણી,	પરિમળ ને પોશ્ચાગ;
પાંચે વહાલાં પુરૂષને,	વળિ પૂછ સદ્ભાગ.
પ્રશ્ન. ધન ધન તારી સૂઝે,	ધન ધન રાજકુમાર;
પાંચ “ક” વહાલા કામની,	એહ હવે ઉચ્ચાર.
ઉત્તર. કાળજી કંકુ કંચવો,	વળી કસુબો કંત;
પાંચ “ક” વા’લા પદ્મણી,	સુણજે નાર સુચંત.

- પ્રશ્ન. જુગતું બોલ્યા જાણીતા, લાગી મનથું રાડય;
પાંચ કકા નથી તુજ કને, તે તું કહી દેખાડય.
- ઉત્તર. કુડ કપટ કલક્ષણો, કુડિગત કુનારિ;
એ પાંચે નથી મુજકને, સાંભળ રાજકુમારિ;
- પ્રશ્ન. કહો છો છંચે એક્લા, તમ સાથે છે સાત;
પ્રગટ દેખુંછું તમ કને, તે કહો સાચી વાત.
- ઉત્તર. તીર તરકસ તરવાર ને, બાલો ને તોખાર;
ઢાલ અને વળી ચાબકો, સાત સાથી છે સાર.
- પ્રશ્ન. પંખી ઉડે જીવ વિના, બેસે જેની ડાળ;
મૃત્યુ પમાડે દેખતાં, કહો મુજને ભૂપાળ.
- ઉત્તર. કુંવર કહે સુણ કામની, સાં હું સમજ્યો એહ;
સમશ્યામા સમજાવિયો, તીર કહી જે તેહ.
- પ્રશ્ન. કિતમ કુળથી ઉપની, તાત તણો જે તાત;
તે સાથે વિવા કર્યો. સમજો સજ્જન વાત.
- ઉત્તર. મહિપતી કહે સુણ માનની, ઉત્તર અપુ એહ;
એ સમશ્યા હું સમજ્યો, તક કહીને તેહ.
- ચોપાઈ. એવાં વચન વનિતાયે કહ્યાં, રાજકુમારે મનમાં લહ્યાં;
પ્રતિ ઉત્તર એનો આપિયો, સ્ત્રીને મન ભૂપતિ બાવિયો.
- દોહરો. રામાને રાજા કહે. ડો તમે ચતુર સુજાણ;
અમને ઉત્તર આપિયે. બોલ્યો રાજ પ્રમાણ.

સમશ્યા.

- પ્રશ્ન. એક નરે સ્ત્રી શાભતી, સ્ત્રીને વાલો અપાર;
ગળસ્યજે ચુંબન કરે. તે કહો રાજકુમાર.
- ઉત્તર. કુંવરી કહે અકાટડી, તમે પુછિયુ તેહ;
ખીજું પુછો રાયજી. ઉત્તર આપુ એહ.
- પ્રશ્ન. સત નર બાંધ્યા બંધને, મળી થયો નર એક;
તે નર તારી પાસ છે. વહાણે સ્ત્રીને વશેક.
- ઉત્તર. કુંવરિ કહે સુણ રાયજી, ઉત્તર આપુ એહ;
હાર નામ છે એહનું, તમે બતાવ્યો તેહ.

ચોપાઈ.

- રાજાએ જે પુછી વસ્ત. સ્ત્રીએ ઉત્તર ક્યાં સમસ્ત;
એક એકથી અઢકી ચાતુરી. બાંધી ન અધે કોઈ બાકરી.
- માંહો માંહે હરખજ ધરે. ત્યાં વિહંગના સખી ઉચ્ચરે;

તમે એક છે ચતુર સુખલુ, તમ આગળ મુજમતિ આ
બાઈ જો મન માને તાહરું, રાજ સાથે વાતો
કુંવરિ કહે બોલજો સત્ય, મારા લૂણની રાખે
હરખ ધણો હૃદયે આણિયે, બોલીયે જો બોલી જા
દાહરા.

પર પરાક્રમ પર ચાતુરી, પર લક્ષ્મી પર નાર
તે શું વાદ ન કીજિયે, સાંભળ રાજકુમાર
ચોપાઈ.

વિહંગના વાણી ઉચરે, હેતે રાજ હૃદયે ધરે,
તમે મુખે વદતા લાજિયે, એક વેળ ઉત્તર આપિયે.
દાહરા.

પ્રશ્ન. આલે છે પણ ચરણ નહિ, ઉડે પણ નહિ પાંખ;
લાખે સાથે નવ રહે, સઉકે દેખે આંખ.

ઉત્તર. ઉડે તે આકાશભણી, ધરમાં રહે ગેંધાઈ;
ધુમાંડા નિર્ધારિયે, વિચરે વસમી વાટ.

પ્રશ્ન. ચંચુ પણ ચકવી નહિ, માંજારિ મુખ શામ;
એ જીભે નહિ નાગણી, નરપત કહે તે નામ.

ઉત્તર. ડાઘાના દિલમાં વસે, પંડિતને પ્રિય પુર;
લક્ષણ જોતાં લેખણી. નાણાવટીનું નૂર.
રાજ મન રિઝ્યો ધણું, જોઈ ચતુરાઈ એહ;
સાચું મોત્ર સલક્ષણી. તું નહિ દાસી દેહ.

મને સારી શિક્ષા શીખાવી સુધાર્યો,
 વળી આપી વિદ્યા વિવેકે વધાર્યો;
 ભલી વાતના ભેદ સીધા દિધા જી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 કદી કોટી કોટી સહી કષ્ટ કાયા,
 મને છાતીમાં લૈ કિંધી છત્ર છાયા;
 અતિ પ્રાણુથી ખ્યાર જે આણુતા જી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 મને દેખી અત્યંત આનંદ લેતા,
 મુખે માગી વસ્તુ મને લાવી દેતા;
 પુરો પાડ તેતો બુલે પુત્ર પાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 વડા વાંકમાં આવું તો રાંક જાણી,
 દીધો દંડ દેતાં દયા દીલ આણી;
 તજી સ્નેહ દેહે ન દીધી પીડાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 ભણાવી ગણાવી કીધો ભાગ્યશાળી,
 તથા તુચ્છ જેવી ખુરી ટેવ ટાળી;
 જનો મધ્ય જેથી રહી કીર્તિ ગાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 લીધો લાવ ને લૈશ્વ જે લાવ સારો,
 ગણું ગુણુ હું તાત તે તો તમારો;
 સદા સુખ સાર ઉપાયો સંજ્યા જી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 મને નિર્ભંતા નેત્રમાં નીર લાવી,
 લઈ દાખતા છાતી સાથે લગાવી;
 મુખે બોલતા બોલ મીઠા મીઠા જી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.

હતો બાળ હું આજ સુધી અનણ્યો,
 ઉરે આપનો ગુણ એકે ન આણ્યો;
 હવે હું થયો જણીતો આજ આ જ,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 જગન્નાથજી જીવતો રાખશે જો,
 હયાતી તમારી અમારી હશે જો;
 કર્મ સેવના સ્નેહ સાચે સદા જી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી.
 ભણે ભાવથી જો ગણે છંદ સારા,
 પિતૃ ભક્તિ પામી ન થાશે નકારા;
 રૂઝુ યાન લે લાગશે શૂભ કામે,
 રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે.

૩૬. ચોરીના માલ વિષે.

ચોપાઈ.

કાચો પારો ખાવો અન્ન,	તેવું છે ચોરીનું ધન;
કાચી ખાવી છે હડતાળ,	તેવો છે ચોરીનો માલ.
માથા ઉપર ભમે જ્યમ કાળ,	તેવો છે ચોરીનો મલ;
કાંવચ અડતાં ઉપડે ખાલ,	તેવો છે ચોરીનો માલ.
ગાણું આગળ જેવી ગાળ,	તેવો છે ચોરીનો માલ;
કુડાં ચડાવે માથે આળ,	તેવો છે ચોરીનો માલ.
અગ્નિ કેસી જેવી ઝાળ,	તેવો છે ચોરીનો માલ;
જીવતી માખ ગળે કો ધણી,	લખમી ન પચે ચોરી તણી.
આયુ' કાળું શક ન થાય,	વાસીદે સાંખેલું જાય;
તે તો જેવા જેવો તાલ,	તેવો છે ચોરીનો માલ.
સાહે છકુંદરને મુખ સાપ,	મરે તરત તે ગળતાં આપ;
થાય આંધળો તજતાં હાલ,	તેવો છે ચોરીનો માલ.
માળી છીડે રાખે છુટ,	બકરું કાઢતાં પેસે ઉંટ;
દાંસ કાઢતાં પેસે સાલ,	તેવો છે ચોરીનો માલ.
રહે ન છાતું દહાડો રાત,	વાએ ઉડી જાયે વાત;
ચાય ન તેનો કરતાં થોભ,	જાય બિલાડી મોભા મોભ.

(કવિ શામળભટ્ટ).

૩૭. બોલ્યું પાળવા વિષે.

ભુજંગી છંદ.

વિના ટેકવાળા બહુ બોલી બાળે,
 પછી આપનો બોલ એકે ન પાળે;
 તમે ટેવ તેવી ન રાખો નઠારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 પૂરો બોલ પાળે વધે તોલ તેનો,
 થટે તોલ જુઠો પડે બોલ જેનો;
 ન રાખે ભરોસો નરો કોઈ નારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 નહિ વેણુ જાશે બલે જાય નાણું,
 અરે હું ન એનો કશો શોક આણું;
 ધરો ટેક એવી ઉરે ધીર ધારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 સુણ્યા શૂર વીરો ધણા સત્યવાદી,
 મુઝ્યા વેણુમાં રીત એવી અનાદી;
 વધી લાજ આ લોકમાં લાભકારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 કહે તે કરે માનવી એજ ખોટો,
 ખુએ વેણુ તે તો ખરો ખુખ ખોટો;
 અરે નાંખશે માન એ તો ઉતારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 લસે તે નહિ કૂતરો ચર્ણુ કાટે,
 કાળાડી લહે ઉપમા એજ સાટે;
 બકે એજ લજ્જા જવા જોગ વારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 સરે સુખ કે ઊપજે દુઃખ અંગે,
 રહો રાત દાડો કહો એજ રંગે;

બલા લોકમાં પામશે લાભ ભારી,
 પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
 સૂતાં ઉઠતાં બેસતાં વાત. સાચી,
 કહો વેળુ મોઢું નહિ શક્તિ કાચી;
 ઠરી બેસશે એ થકી ઉંચ હામે,
 રચ્યા છે રૂઝ છંદ દસપત્તરામે.

૩૮. કષ્ટ નષ્ટાષ્ટક.

ભુજંગી છંદ.

અહો દેવ હું તો સદા દાસ તારો,
 પ્રભુ તું મને પ્રાણુથી પૂર્ણ પ્યારો;
 મને આપ અત્યંત આનંદ આપો,
 કૃપાનાથ, મારું મહા કષ્ટ કાપો.
 પુરો હું ભુરો પ્રાણી છું છેક પાપી,
 તમે તો દયાવંત દીસો તથાપિ;
 છુટે પાપ જો આપની છાપ છાપો,
 કૃપાનાથ, મારું મહા કષ્ટ કાપો.
 સગામાં સગો તો પ્રભુ તુંજ સાચો,
 કહું શી કથા હું વૃથા વાદ કાચો;
 થશે સર્વ સારું શિરે હાથ થાપો,
 કૃપાનાથ, મારું મહા કષ્ટ કાપો.
 મને આ સમે કોણુ આરામ આપે,
 કહો કોણુ આ પાપ સંતાપ કાપે ?
 બન્યો બાળ હું, તું બન્યો શ્રેષ્ઠ બાપો,
 કૃપાનાથ, મારું મહા કષ્ટ કાપો.
 મને આજ આ આપદથી ઉગારો,
 નમે શોક સિંધુ થકી સઘ તારો;

